

SEYYAH HUI CHAO'NUN BEŞ TIANZHU ÜLKESİNE SEYAHATI VE TÜRK TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Eyüp SARITAŞ*

Özet

VIII. yüzyılda Çin'den Hindistan'a Budist klasiklerini temin etmek amacıyla deniz yoluyla Hindistan yolculuğuna çıkan Kore asıllı Budist rahip Hui Chao, dönüşte karayolunu kullanarak Batı Türkistan bölgesinde yaşayan Türklerin, yaşam şekilleri, gelenekleri ve kültürleri ve söz konusu dönemde Türklerin yaşadıkları bölgeler ve bu bölgelere giden yollar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Seyyahın verdiği bu bilgilerin kaynaklarda geçen kayıtlarla örtüşmesi değerini daha da arttırmaktadır. Aslı günümüze kadar ulaşmayan bu seyahatnamenin bir nüshası batılı bilim adamları tarafından gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu kısa araştırmamızda ülkemizde hakkında her hangi bir çalışmanın yapılmadığı Hui Chao ve Seyahatnamesi'ne dikkatleri çekmek üzere genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Abstract

Buddist monk of Korean descent Hui Chao who takes a journey by sea from China to India in order to obtain some information about Buddhist classics uses land route on his way back and has been in West Turkestan. From his experiences there, he gives important data about the Turks living there and their way of living, their traditions, culture and also about the districts Turks lived at the time and the roads leading to these districts. The fact that these datum the traveler gives correspond to the information in the recordings increases its value even more. One copy of the travel book whose original version has not reached to our present day is brought to light by western science men. In this short research of ours, we tried to make an assessment and call attention to Hui Chao and his travel book about which there is no study made in Turkey.

Seyahatnameler, tarih kaynaklar arasında çok önemli bir yer tutmaktadırlar. Değişik dönemlerde ve farklı bölgelere seyahat eden gezginler (özellikle Çinli rahip gezginler) gezdikleri Türk ülkeleri ve toplulukları hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Çok eski çağlardan itibaren çeşitli amaçlarla batı yönüne (Hindistan'a) giden Çinli seyyahlar, bu gezileri sırasında ya da yolculukları sona erdikten sonra Türklerin yaşadıkları bölgelere uğrayarak, kişisel izlenimlerini kayda almışlardır. Bunlar arasında Hun dönemi tarihi ile uğraşan tarihçilerin yakından bildikleri Zhang Qian (张 迁), M.Ö. 138 yılında batı yönüne doğru ilk gezisine, Yüecıları (月 氏) Hunlara (匈 奴) karşı müttefik olarak kazanmak üzere yola çıkarken, her ikisi de birer Budist rahip olan Xuan Zang (玄 奘) ile Hui Chao (慧 超) da, kutsal Budist klasiklerini temin ederek dini bilgilerini geliştirmeyi ve kutsal Hint ülkelerini gezerek hacı olmayı amaç edinmişlerdir.

Çin, Japonya, Almanya, Fransa gibi çeşitli doğu ve batı ülkelerinde Orta Asya tarihi hakkında bilgi veren seyyahlar ve onların yol notlarını konu alan araştırmalar oldukça fazla rağbet görmesine rağmen, ülkemizde bu gibi araştırmalara duyulan ilginin canlı olduğunu söylemek oldukça zordur. Oysa adı geçen gezginlerin verdikleri değerli bilgilerin önemli bir kısmı Orta Asya Türk tarihini doğrudan ilgilendirmektedir.

Hui Chao ve seyahati hakkında bir araştırma yapmamızın nedeni ülkemizde Orta Asya Türk tarihi ile ilgili kayıtlar ihtiva eden seyahatnamelere dikkat çekmek ve Türk tarihçileri tarafından pek ilgi gösterilmeyen Çinli Budist rahip Hui Chao'nun, Türklerle ilgili kaleme aldığı bilgileri değerlendirmek ve onun seyahati hakkında bilgiler vermeye çalışmaktır.

1. Seyahatnamenin Bulunuşu

Aslen Xinluo1 (新 罗) ülkesinden olan Hui Chao, küçük yaşta Çin'e gelmiştir. Kaynaklarda onun hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Çin

* Yrd.Doç.Dr. Eyüp Sarıtaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (eyupsaritas1991@hotmail.com)

1 Tang döneminde (618-907) Xinluo adı verilen Kore ile ilgili Xin Tang Shu (新 唐 书) ve Jiu Tang Shu'da (旧 唐 书) birer küçük bölüm bulunmaktadır. Kaynaklarda Xinluo'nun coğrafi konumu verilirken, buranın şimdiki Kore Yarımadası olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Xin Tang Shu, Cilt III, Shanghai, 1995, s. 6202.

kayıtlarında onun rahip olarak anılması ve bir gemiyle o dönemde Tianzhu2 (天竺) adı verilen Hindistan'a giderek Budizm ile ilgili yerleri ziyaret ettiği göz önüne alınırsa, Hui Chao'nun çocukluğundan itibaren Budizm eğitimi almış olduğuna hükmedilebilir. Rahibin 780 yılında öldüğü bilinmektedir.³

Hui Chao'nun yazdığı seyahatname "Beş Tianzhu Ülkesine⁴ Seyahat" adını taşımaktadır. Yine Tang (唐) döneminde yaşamış olan Hui Lin (慧琳) adlı bir diğer rahip, yazdığı "Yiqie Jing Yinyi (一切经音义: Tüm Budist Eserlerin Fonetigi ve Anlami)" adlı eserinde bu seyahatnameye değinerek, söz konusu seyahat notlarının üç bölümden oluştuğunu belirtmiş ve Çince telaffuzu ile birlikte bunların anlamını da içeren bir eser yazmıştır. Fakat Hui Chao'nun seyahatnamesi yazıldıktan bir süre kaybolmuştur.⁵

Tanınmış Fransız Sinolog Paul Pelliot, Aurel Stein'den sonra 1908 yılında Dunhuang'a giderek buradaki mağaraların birinde bulunan pek çok değerli arkeolojik kalıntı ve yazma eserleri ülkelerine götürmüşlerdir. İşte bunların içinde daha önce aslı kaybolan Hui Chao'nun seyahatnamesinin bir el yazması kopyasının bulunduğu zannedilmektedir. Yapılan araştırmalara göre, mağarada bulunan söz konusu seyahat notlarının baş ve son kısmı eksik olup, sadece orta kısmı mevcuttur.⁶ Notlar dut ağacından yapılmış kağıt üzerine kaydedilmiştir.

1930 yılında Japonya'da yayınlanan "Büyük Budist Klasikleri" adlı çok kapsamlı ve ana kaynak durumundaki eserde durum bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kaynak Hui Chao'nun bugün mevcut kayıtlarını klasik Çince ile yazılmış şekliyle vermektedir. Belirtildiği üzere bu eserde de seyahatnamenin baş ve son kısmının eksik olduğuna işaret edilmektedir.

2 Cihai (辞海) Sözlük Yayınları, Shanghai 1995, s. 4196.

3 Minzu Cidian (Milletler Sözlüğü:民族词典), Sözlük Yayınları, Shanghai 1987, s. 1195.

4 Hindistan'a Tang döneminde verilen isimdir. Mo Jiatio ve Bolomen adı da verilirdi. Xin Tang Shu'ya göre Beş Tianzhu (五天竺) ülkesi şunlardır: Doğu Tianzhu, Batı Tianzhu, Güney Tianzhu, Kuzey Tianzhu ve Orta Tianzhu (Xin Tang Shu, Cilt XX, s. 6236).

5 Yang Jianxin (杨建新), Gu Xi Xingli (古西行记: Eski Batıya Seyahat Notları), Ningxia (宁夏) Halk Yayınları, Yinchuan 1987, s. 107.

6 Yang Jianxin, a. g. e. s. 45.

Dolayısıyla kitabın bu eksik şekline bakarak yazarını tespit etme imkanımız bulunmamaktadır. Daha sonra bilim adamlarının yaptıkları araştırmalar sonucunda kitapta adı geçen Beş Tianzhu Ülkesine Seyahat, yol güzergahları, ilgili ülkelerin durumları ve yukarıda belirttiğimiz rahip Hui Lin'in söz konusu eserinde bahsedilen Beş Tianzhu Ülkesi ile ilgili kayıtlar ve diğer bazı ortak noktaların tespit edilmesi ile bu eserin Hui Chao'nun yazdığı seyahatnamenin kopyası olduğu sonucuna varılmıştır.⁷ Fakat ne olursa olsun, bin yıldan fazla bir süre öncesine ait kaybolan değerli bir kitabın kopya nüshasının bile bulunması bilim dünyası için yine de büyük şanstır.

Hui Chao ile kendisinden yaklaşık bir asır önce yine Hindistan yolculuğuna çıkan ünlü rahip seyyah Xuan Zang arasında bazı ortak noktalar vardır. Her şeyden önce, her ikisi de belirtildiği üzere Budist rahibi olup, seyahate çıkış amaçları da benzerlik göstermektedir.. İzledikleri yol güzergahları bakımından da benzerlik arz neden bu gezginlerden Xuan Zang VII. Yüzyıl Hindistan Budizminin özelliklerini göz önüne sermektedir.⁸

Seyahat notlarını kaleme alma şekli ve üslubu bakımından bu iki seyyah birbirinden ayrılmaktadır. Xuan Zang gezisinin sona ermesinden sonra seyahati ile ilgili notlarını öğrencilerine yazdırmış, Hui Chao ise bir yandan yolculuk yapmış, diğer taraftan notlarını bizzat kendisi kaleme almıştır. Seyahat sırasında gördüğü her yeri ve görüp de etkilendiği her manzarayı anlatmayı ihmal etmeyerek akıcı bir üslupla tasvir etmiştir. Vardığı her yerde, önce o bölgenin konumunu ve genel durumunu kaydetmiş ve uğradığı her durak için ayrı bir bölüm açmıştır. Ziyaret ettiği her merkezin büyüklüğüne göre ayrıntılı bilgiler veren Hui Chao, seyahat sırasındaki notlarına herhangi bir bilgi eklememiştir. Dolayısıyla verdiği bilgiler gerçek ve doğal haliyle kalmıştır.⁹

Hui Chao bu bakımdan da Xuan Zang'dan ayrılmaktadır. İki seyyahın aralarındaki bir diğer fark ise şudur: Xuan Zang Batı Türkistan'a giderken Türk ülkesine uğrayıp buralarla ilgili bilgiler vermiş, Hui Chao ise seyahate çıkış yolculuğuna gemi ile başlamış ve Çin'e geri dönerken Türk ülkesini gezmiştir.

7 Yang Jianxin, a. g. e. s. 107.

8 Huang Xinchuan (黄心川), Geqianzhun (葛黔君), Xuan Zang Yanjiu (玄奘研究) Xuan Zang Araştırmaları, Makaleler, Lin Jizhong, "Büyük Tang Xiyu Ji He Wang Wang Wu Tianzhu Guo Zhuan" de Wenxue Dejing (Batı Bölgelerine Seyahat ve Beş Tianzhu Ülkesine Seyahatin Edebi Özellikleri), Eski Eserler Yayınları, Zhengzhou 1995, s. 353.

9 Lin Jizhong, a. g. m. S. 354.

2. Seyahatname İle İlgili Doğu Ülkelerinde Yapılan Araştırmalar

Ulaşılması kolay olması bakımından, bu bölümde sadece doğu ülkelerinde yapılan araştırmalara yer vermeyi daha uygun bulduk. Her ne kadar Almanya'da bazı tarihçiler 30'lu ve 40'lı yıllarda konumuz ile ilgili araştırmalar yapmışlarsa da¹⁰, Çin ve Japonya gibi ülkelerdeki çalışmaların sonuçları bize daha çok orijinal gelmektedir.

Hui Chao'nun eserinin ortaya çıkarılmasından sonra, çeşitli ülkelerden bilim adamları dikkatlerini bu seyahatnamelere vermişler ve bu yöndeki çalışmalar başlamıştır. İlk olarak Çinli arkeolog Luo Zhenyu (罗振玉), söz konusu eser ve yazarına ilişkin bir araştırma yapmış ve sonucunu yayınlamıştır. Luo Zhenyu araştırmasını yaparken, tarihi ve edebi değeri büyük olan Hui Lin'in daha önce de adı geçen eserinden geniş ölçüde faydalanarak, Hui Chao'nun seyahatnamesinin eksik yönlerini gidermeye çalışmıştır.¹¹

Diğer taraftan Kore asıllı Çinli tarihçi Lin Zhizhong (林基中), Xuan Zang ile Hui Chao'nun yazdığı seyahatnameleri edebi özellikleri bakımından karşılaştırarak kısa bir inceleme yapmıştır.¹²

Seyahatini doğudan batıya yapan Hui Chao, notlarının bir kısmını ayrıntılı bir şekilde yazdığı için Fa Xian (法显) ve Xuan Zang'ın yol kayıtlarıyla karşılaştırıldığında, birbirini tamamlayacak nitelikte olduğu görülür. Ne var ki içerik açısından Türk boylarının yoğun olarak yaşadıkları Çin'in kuzeybatı bölgesinin tarihi ile pek fazla ilgisi bulunmamaktadır. Fakat VIII. yüzyıldaki çeşitli Türk bölgeleri hakkında bilgi vermesi bakımından değerlidir. Seyahatnamenin kopyası yapılırken, sadece Jiamiluo¹³ (迦弥罗) ülkesinden Çin'e dönüncüye kadar olan bölümü dikkate alınan ve bir kısmı eksik olan bu eserde oldukça fazla sayıda hata mevcuttur. Luo Zhenyu ve Tongtian Fengpa

10 W. Fuchs, Hui-chao's Pilgerreise, 1939.

11 Zhou Zhaozu, "Xiyu Wenhua Mingren Zhi (Batı Bölgeleri Kültürü, Meşhur Kişilerle İlgili Kayıtlar)", Xinjiang Halk Yayınları, Urumçi 1999, s. 45.

12 Lin Zhizhong, Da Tang Xiyu, a. g. m.

13 Seyyah Xuan Zang da bu ülkeden geçmiştir. Onun eserinde Jiamiluo ülkesi, "Jiaxian Miluo" olarak geçmektedir. Burası şimdiki Keşmir'in güney kesiminde bulunmaktadır. (Yang Jianxin, a. g. m. s. 117, Rui Zhuanming, "Da Tang Xiyu Ji Chuan Yi (Batı Bölgelerine Seyahatin Çevirisi), Guizhou Halk Yayınları, Guizhou 1995, s. 190-191.

gibi önde gelen araştırmacılar dikkatli çalışmalar sonucu metinde geçen ve yanlış yazılarak yanlış anlamalara yol açabilecek bazı Çin karakterlerinin doğru yazılışlarını parantez içinde belirtmişlerdir. Örneğin, Jiamiluo ülkesinde yaşayan küçük atlar anlatılmak istenirken, "küçük" yerine "az" anlamına gelen sözcük kullanılmıştır. Yazarlar bu gibi düzeltmeleri yaparak doğrularını parantez içinde göstermişlerdir.

3. Seyahatnamede Bulunan Türklerle İlgili Kayıtlar

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Hui Chao gemiyle gittiği Hindistan yolculuğundan kara yoluyla dönmüştür. Dönüş yolunda rastladığı Türk ülkeleri ve toplulukları hakkında önemli bilgiler vermiştir.

"Jiantuoluo (建驮罗) ülkesinin¹⁴ hükümdarı ve ordusu Türktür, halkı ise Hu'lara (胡)¹⁵ mensuptur. İçlerinde Polomen¹⁶ (波罗门) olanlar da vardır. Bu ülke daha önce Jibin¹⁷ (罽宾) ülkesine bağlıydı. Onların Aye (阿耶) adında bir Türk hükümdarı vardır. Bu hükümdar, kabilesi ve ordusuyla burayı zaptedip güçlenmiş ve kendini "Jibin Hükümdarı" ilan etmiştir. Ülkenin kuzeyindeki halk, üzerinde ağaç ve su bulunmayan soğuk ve ıssız bir dağda yaşarlar. Buranın halkının dili, gelenekleri, giysileri ve iklim özellikleri Jiantuoluo ülkesinden farklıdır. Deriden ve ince pamuktan yapılmış üst giysilerle çizme ve pantolon giyerler, Toprakları buğday ve arpa yetiştirmeye elverişli olup, süpürge darısı, akdarı ve çeltik yetişmez, Bu kuzey halkı genellikle hamur ürünleri ve yufka yerler. Jiantuoluo ülkesinden Beş Tianzhu (五天竺) ülkesine ve Kunlun¹⁸ (昆仑) ülkelerinin hiç birinde üzüm bulunmaz, şeker kamışı

14 Jiantuoluo, seyyah Fa Xian'in eserinde Jiantuoweı, Song Yun'un eserinde Qiantuowo, Xuan Zang'ın seyahatnamesinde ise Jiantuoluo şeklinde yer almaktadır. Gandhara olarak bilinen bu ülke, Pakistan'ın kuzeybatısında bulunan Peşaver'in olduğu yerde idi. (Feng Zhunlu-Zhong Ling, Xiyu Di Ming (Batı Bölgeleri Yer İsimleri Sözlüğü), Zhonghua Yayınevi, Pekin 1980, s. 28.

15 Eskiden Çin'in kuzeyinde ve batısında yaşayan milletlere verilen genel isimdir. Kaynaklarda, Hunlara da Hu adı verilir. Wuhuanlar ve Xianbeiler Doğu Hularına mensuptur. (Minzu Cidian, (Milletler Sözlüğü), Shanghai Sözlük Yayınevi, Shanghai 1987, s. 781).

16 Boluomen sözcüğü burada Hindistan'ı işaret etmektedir. Çünkü Xin Tang Shu'daki bir kayda göre Tianzhu ülkesine verilen isimlerden birisi de Boluomen'dir. (Xin Tang Shu, Cilt XX, Bölüm 211, s. 6236).

17 Jibin ülkesi, Xuan Zang'ın eserinde, Jiabishi olarak geçer. Sanskritçesi Kapisa'dır. (Rui Zhuanming, a. g. e. s. 61.) Burası şimdiki Afganistan topraklarının Nuristan bölgesi civarındadır. Bu ülke bir süre Büyük Yüceçilere tabi olmuştur. (Xin Tang Shu, s. 6240).

18 Künlün ülkesi burada, Güneydoğu Asya bölgesini işaret etmektedir. (Yang Jianxin, a. g. e. s. 118)

yetiştirilir. Buradaki Türk hükümdarının beş tane fili, koyunları ve atları vardır. Deve, eşek ve katırları da çok fazladır. Bu ülkeden güneye giden yol çok tehlikeli olup, yol kesen hırsızlar oldukça fazladır.

Buradan kuzeye doğru gidildiğinde Xiye Zheduo¹⁹ (西业者多) ülkesine varılır. Bu ülkede birçok Budist tapınağı bulunur. Buranın hükümdarı Türk olmasına rağmen koyu bir Budizm inancındadır. Hükümdarın kendisi ve ailesi, yönetimi altındaki halkına öncülük ederek tapınakların inşasına yardım eder. Üstelik hükümdar her iki yılda bir kez olmak üzere dini törenler düzenleyerek kendisine ait her tür eşya, kadın, fil ve at gibi hediyeleri tapınağa sunar. Kadınlar ve filler hariç, diğer hediyelerin fiyatlarını keşişlere sorarlar ve onları tekrar satın alır. Bunların dışında kalan deve, at, altın, gümüş ve elbise malzemelerini keşişler kendi gönüllerince satıp parasını harcayabilirler. Buranın hükümdarı ile kuzeydeki Türk hükümdar arasında önemli farklılıklar vardır. Onun oğulları ve kızları da kendisi gibi mabetler inşa ederler ve dini törenler düzenleyerek tapınaklara çeşitli hediyeler sunarlar. Onların yaşadıkları şehir, Xingtouda Irmağı'nın (辛头大河) kuzey kıyısındadır.

Jiantuoluo ülkesinden batıya yedi günlük bir dağ yolculuğundan sonra Lanbo 20 (览波) ülkesine varılır. Bu ülkenin hükümdarı yok, bir lideri vardır. Yönetim olarak Jiantuoluo ülkesine bağlıdır. Bu memleket giysi ve dil bakımından Jiantuoluo ülkesi ile benzerlik gösterir. Ülkede çok sayıda Budist tapınağı ve rahipleri vardır. Onlar Budizmin Mahayana mezhebine mensupturlar.

Lanbo ülkesinden batıya doğru sekiz günlük bir yolculuktan sonra Jibin ülkesine varılır. Burası da Jiantuoluo ülkesine bağlıdır. Hükümdarları yazın Jibin'de, kışın ise Jiantuoluo'da yaşar. Görüldüğü gibi, yazın serin, kışın ise ılıman yerleri tercih etmektedir. Jiantuoluo'da kar yağmaz, ılık bir hava vardır. Jibin'de hava çok soğuktur ve buraya kar yağar. Bu ülkenin halkı Hularandır. Orduları ve hükümdarları Türktür. Giysileri, dilleri, yiyecekleri Toharistan²¹

19 Xiye Zhetuo, Fa Xian'in eserinde "Hetuo" olarak kaydedilmiştir. Pakistan'ın kuzeyindeki Suat Irmağı'nın güney taraflarıdır.

20 Hindistan'ın kuzey kesiminde yer alan bölgede bulunuyordu. (Rui Zhuanming, a. g. e. s. 123).

21 Toharistan, Çin kaynağı Xin Tang Shu'da "Tuhuluo" şeklinde geçer. Wuhu Irmağı'nın (Amu Nehri) yukarı mecrasındaki bölge ile Kundun Dağları merkez olmak üzere Afganistan'ın kuzey kesimi Toharistan'ı oluştururlar. (Zhongguo Da Baike Quan Shu, Zhongguo Lishi (Büyük Çin Ansiklopedisi, Çin Tarihi Cildi), Pekin, 1994, s. 736) Xin Tang Shu'ya göre burası daha önce Arapların yaşadıkları yerlerdi. Halkı göçebelikle geçiniyordu. Hükümdarları "Yabgu" ünvanını taşırdı. (Xin Tang Shu, s. 6252).

(吐火罗) halkı ile benzerlik gösterir. İster kadın olsun ister erkek, hepsi de ince pamuk kumaştan yapılmış elbise, pantolon ve ayakkabı giyerler. Erkek ve kadın giysileri arasında büyük bir fark yoktur. Erkekleri saç ve sakallarını keserler, kadınları ise saçlarını kesmezler. Bu topraklarda deve, katır, koyun, at ve eşek beslenir. İnce pamuktan yapılmış kumaş üretirler. Arpa, buğday ve lale yetiştirirler. Halk Budist inancındadır. Ülkede birçok tapınak ve keşiş vardır. Yerli halk tarafından yapılan tapınak da çoktur. Büyük şehirlerinde Sakyamuni'nin kemiği bulunan Shaxi Tapınağı (沙系寺) adı verilen bir tapınak vardır. Hükümdar ve saray ileri gelenleri ve halk her gün buraya gelip ibadet ederler.²² Bu ülkenin insanları Budizmin Hinayana mezhebine mensupturlar. Onlar da dağlık bölgelerde yaşarlar. Dağ tepelerinde ot ve ağaç yoktur. Bu dağlara bakıldığında yangın geçirmiş bir izlenim edinilir.

Jibin ülkesinden batıya yedi günlük bir yürüyüşten sonra Xieyu²³ ülkesi gelir. Onlar kendilerine Shehu Luosa Dana adını verirler. Halk Hulara mensup olup, hükümdar ve orduları Türktür. Hükümdarları Jibin hükümdarının yeğenidir (kardeşinin oğlu). Hükümdar başka bir ülkeye tabi değildir. Hükümdar ve maiyeti Türk olmasına rağmen koyu Budist inancındadır. Çok sayıda tapınak ve keşişleri mevcuttur. Budizmin Hinayana mezhebine aittirler. So Duogan adında büyük bir Türk liderleri vardır. Bu hükümdar her yıl bir defa, oldukça fazla miktardaki altın ve gümüşü Budist tapınağına hediye olarak sunar. Bu ülkenin daha bir çok hükümdarı vardır. Giysileri, halkın gelenekleri ve alışkanlıkları ile toprakta yetiştirdikleri ürünler Jibin ülkesi ile benzerlik gösterir. Dilleri ise farklıdır.

22 Dubian Haixu Gaohan Shunzi, Ta Zang Jing (Büyük Budizm Klasikleri) Tokyo 1933, s. 977.

23 Xieyu ülkesi Toharistan'ın güneybatısına düşmektedir. Kaynaklarda Cao Shutuo ve Caoju şeklinde geçer. Bu ülkenin doğusunda Jibin, kuzeydoğusunda Fanyan, güneyinde Boluomen, batısında İran, kuzeyinde ise Hushi yer alır. Bu ülkede Jibinler, Türkler ve Toharlılar karışık olarak yaşarlar. (Xin Tang Shu, s. 6253).

Kang24 ülkesinden doğu tarafına doğru gidildiğinde Bahana'ya25 varılır. Onların iki hükümdarları vardır. Fucha Irmağı bu ülkenin ortasından batıya doğru akar. Irmağın güney kesiminde Dashi'lara26 bağlı bir hükümdar vardır. Bu topraklarda deve, katır, koyun ve at yetiştirilir. Deri ve pamuktan yapılmış giysi giyerler. Genellikle hamur işi gıdalarla beslenirler. Dilleri biraz farklı olup, bu bakımdan başka ülkelere benzemezler Budizme inanmadıkları için tapınak ve keşişleri yoktur. Bu ülkenin doğusunda Guduo27 adında bir ülke vardır. Bu ülkenin hükümdarı daha önce Tujue soyuna mensuptu. Yerli halkın yarısı Türk, diğer yarısı ise Hulara mensuptur. Burada deve, katır, koyun, at, sığır ve eşek beslenir. Bağlarında üzüm yetiştirilir. Bunların yanında pamuk kumaş ve bir tür keçe yapımına da rastlanır. Buranın halkı da diğer bölgelerde olduğu gibi pamuk ve deriden yapılmış giysiler giyerler. Halkın bir kısmı Toharca, bir kısmı Türkçe, diğer bir kısmı da Hu dilini konuşurlar. Hükümdar, liderler ve halk Budizme inanırlar. Birçok tapınak ve keşişlere sahiptirler. Budizmin Hinayana mezhebine dâhildirler. Fakat bu ülke şimdi Dashi (大食) yönetimi altındadır. Yabancıların da dedikleri gibi, bu ülkeler ancak Çin'in bir eyaleti büyüklüğündedir. Guduo ülkesinin erkekleri saçlarını keserler, kadınları ise saç bırakırlar.

Bu Hu ülkesinden kuzey yönüne doğru yol alındığında Beihai'a28 ulaşılır. Buradan tekrar batıya gidildiğinde ise, Xihai'a29 varılır. Doğu yönüne devam edildiğinde ise Çin'e girilir. Bu kuzey bölgelerinin hepsi Türklerin oturduğu sınırları oluşturur. Bu bölgede yaşayan Türkler Budizmi bilmezler, dolayısıyla tapınak ve keşişleri de yoktur. Diğer bölgelerde olduğu gibi pamuk

24 Han döneminde (M.Ö. 220-M.S. 206) Kangju adı verilen ülkedir. Hükümdarları Yüecilere mensuptur. Bir süre Türklere bağlı kalmışlardır. Hükümdarları Chumuzhi Batı Göktürk kağanı Yabgu Kağan'ın kızıyla evlenmiştir. (Jiu Tang Shu, Cilt XVI, Bölüm 198, Pekin, 1986, s. 5310) Kang ülkesi şimdiki Kazakistan'ın güney kesimi ile Sir nehri'nin orta mecrası arasında kalan bölgede kurulmuştur. (Zhongguo Lishi, a. g. e. s 331). Kangjulüler Türk kabilesi oldukları için Türkçe konuşurlardı. (Minzu Cidian, a. g. e. s. 1018).

25 Bahana, Shi Ji, han Shu ve Jiu Tang Shu'da Dawan ülkesi olarak geçer. Orta Asya'daki Fergana Havzası'nın bulunduğu yerdir. Xin Tang Shu'da Ningyuan, Bahana ve Boluona şeklinde kaydedilmiştir. Ülkede altı büyük, 100 küçük şehir bulunur. (Xin Tang Shu, s. 6250).

26 Tang döneminde (618-907) Araplara verilen isimdir.

27 Xin Tang Shu'da Guduo ve Keduo olarak geçer. Bu ülke ile ilgili adı geçen kaynaktan sadece iki satırlık kayıt bulunmaktadır. Bu ülkenin uzunluğu 1.000 li'dir (yaklaşık 500 km.). Burada çok sayıda kurt ve leopar yaşar. Hükümdarları Luo Quanjie, Yabgu ünvanını taşır. (Xin Tang Shu, s. 6256-7257).

28 Şimdiki Baykal Gölü'dür. (Cihai Shanghai Sözlük Yayınevi, Shanghai 1994, s. 879)

29 Günümüzde Doğu Türkistan'da bulunan Bostan Gölü'ne verilen isimdir. (Cihai, a. g. e. Cilt III, s. 4795.)

ve deriden yapılmış elbise giyerler. Yiyecek olarak böcek yerler. Şehirleri ve evleri olmadığı için çadırlarda yaşarlar, Su ve otlakların bulunduğu yerlerde göçebe hayatı sürerler. Erkekleri saçlarını keserler, kadınları ise kesmezler. Dilleri başka ülkelerin dillerine benzemez. Öldürmeyi severler, iyiyi ve kötüyü bilmezler. Ülkelerinde katır, koyun ve at beslenir".30

Konumuz olan Hui Chao'nun seyahatnamesinde Türk tarihi ve kültürünü ilgilendiren kayıtlar pek fazla değildir. Fakat bunlar en azından bize batı Türkistan ve civarında yaşayan Türk toplulukları hakkında bilgiler vermektedir.

Kayıtlar dikkatle incelendiğinde görülür ki, seyyahın bazı ülkelerin sadece hükümdar ve ordusu Türk (örneğin Jiantuoluo ülkesi), bazı ülkelerin ise sadece halkının bir kısmının Türk'tür (örneğin Guduo ülkesinde olduğu gibi). Bu ülkelerin ordu ve yöneticilerinin Türk olmaları bize, onların Türk hakanlıklarının vassal devleti olduklarını göstermektedir.

Seyyah, gezdiği ülkelerin coğrafi durumları ile halkın yaşayış tarzları ve alışkanlıkları ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Seyyahın bu bölgede yaşayan Türklerin yedikleri yiyecek çeşitleri, giydikleri giysilerin çeşit ve özellikleri, topraklarında yetiştirdikleri ürünler ile besledikleri hayvanları tek tek sayması, seyahatnameyi içerik bakımından zenginleştirirken, araştırmacılar için bu ülkeleri birbiriyle karşılaştırma olanağı da vermektedir. Ayrıca bu bilgilerin, devrin Çin hanedan yıllıklarıyla karşılaştırılıp kontrol edilmesiyle Orta Asya'nın siyasi ve kültür tarihi hakkında sağlam bir fikir edinmemizi mümkün kılmaktadır.

Hui Chao, gezdiği ülkelerin siyasi ve coğrafi özellikleri, yaşayış tarzları, dini inanışları, gelenek-görenekleri ve biraz önce de saydığımız diğer kültür unsurlarını gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan Türkler hakkında her hangi bir hanedan yıllığında yer alan bir kaydı incelerken, bu bilginin tam olarak hangi yıllara ait olduğunu saptama kimi zaman imkânsız olmaktadır. Örneğin, Xin Tang Shu adlı Çin yıllığındaki kayıtlar 618-907 yıllarını kapsamaktadır. Bu kaynaktan tarih verilmeden kaydedilen her hangi bir bilginin hangi yıllara ait olduğunu ortaya çıkarmak araştırmacılar için kimi zaman imkânsız olmaktadır. Oysa seyahatini VIII. Yüzyılın ikinci çeyreğinde yapan Hui Chao'nun kayıtları için böyle bir durum söz konusu değildir ve bu bilgiler bizim için daha canlı ve

30 Yang Jianxin, a. g. e. s. 115.

ilginçtir. Şüphesiz seyahatnamelerdeki kayıtlar, kaynaklardaki kayıtlarla karşılaştırarak sağlamlığı kontrol edilmelidir.

Seyyahımızın izlediği yol güzergâhlarının, VII. Yüzyılda seyahat eden Xuan Zang'ın güzergâhı ile benzerlik gösterdiğin belirtmiştik. Hui Chao'dan yaklaşık yüzyıl önce seyahat eden Xuan Zang'ın eserindeki bilgiler oldukça ayrıntılı ve çeşitlidir. Aynı bölgeden bir asır sonra geçen Hui Chao'nun tuttuğu kayıtlar dikkate alındığında, Batı Türkistan devletleriyle ilgili VII. Ve VIII. Yüzyıldaki bilgilerin doğruluğu ve bunlarla ilgili meydana gelen değişiklikleri anlayabilme imkanı doğmaktadır. Şüphesiz ki, bunun için uzun ve yorucu bir mesai süresi gerekmektedir.

Hui Chao'nun gezdiği her bölgedeki halkın dini inanışları konusunda bilgi vermeyi ihmal etmemesi dikkat çekicidir. Seyyah bu meyanda Türkler arasında bu devirde Budizmin yaygın denebilecek kadar ilerlediğini, hatta o kadar ki, bazı Türk hükümdarlarının bizzat kendileri dini törenler düzenleyip Budist tapınakları ve rahiplere maddi ve manevi yardımlarda bulduklarını bildirmektedir. Diğer taraftan, Budizmin daha çok Uygurlar arasında yaygın olduğu, hatta bu dinin Uygurların sanatı, edebiyatı, yaşayış tarzı ve hatta düşünce yapılarına derin tesirler yaptığı bilinmektedir. Bunlar göz önüne alındığında, Uygur devri öncesi VIII. Yüzyıl Türk topluluklarının Budizme dair ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Seyahatnameler her ne kadar akıcı bir üslup içinde bize renkli ve ilginç bilgiler verseler de, bunların nihayet bir insan tarafından kaleme alındığını ve onların da hata yapıp hissi davranarak çeşitli etkiler altında kalarak tarafsızlıklarını kaybedebileceklerini unutmamak gerek. Bu nedenle gezginlerin verdikleri bilgiler, devirlerinin diğer kaynaklarıyla karşılaştırarak sıkı bir kontrolden geçirildikten ve sağlam bir analiz yapıldıktan sonra bu bilgilerin güvenilir olup olmadıkları anlaşılabilir. Örneğin, Hui Chao'nun eserinde Xihai'dan Çin'in kuzey bölgesinde karşılaştığı Türklerle ilgili olarak "yiycek olarak böcek yerler" ve "öldürmeyi severler, iyiyi ve kötüyü bilmezler" şeklindeki kayıtlara rastlanmaktadır. Biz incelediğimiz Çin tarih kayıtlarında, Türklerin, koyun, at ve çeşitli av hayvanlarının etlerini yaygın olarak yedikleri hakkındaki kayıtlara rastladık, fakat onların böcek yediklerine dair haberle karşılaşmadık. Dolayısıyla, bu kayıt göz önüne alınarak, Türkler arasında böceğin yaygın olarak yendiği sonucuna varılamaz. Ayrıca seyyahın verdiği

bilgilerin hangilerinin kendisine ait olduğunu, hangilerinin de duydukları olduğunu ayırt etme imkanımız yoktur. Bu yüzden bu gibi bilgileri ihtiyatla karşılamamız gerekir.

Türklerin öldürmeyi sevmeleri ve iyiyi-kötüyü bilmemeleri meselesine gelince: Her şeyden önce tarihin hiçbir devrinde, hiçbir millet öldürmeyi kendilerine zevk edinmemiştir. Savaşlar ve çeşitli tarihi olaylara bakarak bu gibi yargılara varmak çok yanlış olur. Dolayısıyla Türklerin öldürmekten hoşlandığı türünden varsayımlar dayanaktan yoksun görüşlerdir.

Yaklaşık 2000 yıllık bir devlet geleneğine sahip, sistemli ve köklü töreleri, devlet felsefesi ve çok eski bir tarihi geçmişi olan bir milletin iyiyi ve kötüyü bilmemek, ancak ilkel hayat tarzından kurtulamayıp akıl ve iradesini keşfedememiş ilkel insan toplulukları için mümkün olabilir. Seyyah, Türkler hakkında bilgi verirken bunlarla ilgili har hangi bir açıklama ya da örnek vermemektedir. Bu nedenle, bu konuda tarihçilerin yapması gereken en uygun davranış şekli, söz konusu türden kayıtları hemen doğru olarak kabul etmeyip, konuyu daha ayrıntılı bir biçimde araştırmak olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- CIHAI (辞海), Sözlük Yayınları, Shanghai 1995.
- DUBIAN Haixu Gaohan Shunzi, Ta Zang Jing (Büyük Budizm Klasikleri), Tokyo 1933.
- HUANG Xinchuan (黄心川), Keqianzhun (葛黔君), Xuan Zang Yanjiu (玄奘研究) Xuan Zang Araştırmaları, Makaleler), Lin Jizhong (林基中), "Da Tang Xiyu Ji He Wang Wang Wu Tianzhu Guo Zhuan" de Wenxue Dejing (大唐西域记和往五天竺国传的文学特征: Batı Bölgelerine Seyahat ve Beş Tianzhu Ülkesine Seyahatin Edebi Özellikleri), Eski Eserler Yayınları, Zhengzhou 1995.
- JIU Tang Shu, (旧唐书: Eski Tang Hanedanı Tarihi) Cilt XVI, Bölüm 198, Pekin 1986.

- MINZU Cidian (民族词典:Milletler Sözlüğü), Sözlük Yayınları, Shanghai 1987.
- RUI Zhuanming, , “Da Tang Xiyu Ji Chuan Yi (大唐西域记传译: Batı Bölgelerine Seyahatin Çevirisi), Guizhou Halk Yayınları, Guizhou 1995.
- W. Fuchs, Huei-chao's Pilgerreise, 1939.
- XIN Tang Shu, (新唐书:Yeni Tang Hanedanı Kitabı), Cilt III, Shanghai 1995.
- YANG Jianxin (杨建新), Gu Xi Xingli (古西记) Eski Batıya Seyahat Notları), Ningxia Halk Yayınları, Yinchuan 1987.
- ZHONGGUO Da Baike Quan Shu, Zhongguo Lishi (中国大百科全书, 中国历史: Büyük Çin Ansiklopedisi, Çin Tarihi Cildi), Pekin 1994.
- ZHOU Zhaozu, “Xiyu Wenhua Mingren Zhi (西域文化名人志: Batı Bölgeleri Kültürü, Meşhur Adamlarla İlgili Kayıtlar)”, Xinjiang Halk Yayınları, Urumçi 1999.